

De ondiepe gronden en de vage grenzen van de raciale verbeelding in Vlaanderen

Karel Arnaut & Bambi Ceuppens

Ter inleiding: racisme zonder ras

De laatste keer dat wij het woord ‘ras’ in een officieel document zagen opduiken, dateert van 2002. In een intern document van de politiezone Elsene-Brussel waarin de Cel Matonge een korte presentatie van haar *community policing*-project gaf, sprak ze steevast over ‘*les noirs*’ en een enkele keer over ‘*la race noire*’ om te verwijzen naar de mensen van Afrikaanse origine die de wijk Matonge vorm en inhoud geven. Ironisch genoeg was dit document niet de aankondiging van een botsing tussen blank en zwart, maar veeleer van een nieuwe dialoog tussen het Elsense gemeentebestuur enerzijds en de wijkbewoners en -gebruikers uit Matonge anderzijds en dit na een decennialange periode van vijandigheid en wantrouwen. Achteraf bekeken vormde de term ‘zwart ras’ niet meer dan een anachronistisch morfeem, een stukje idioom dat nog thuishoorde in een kwalijk verleden, toen de Elsense politie door sommigen werd gezien als breekijzer van een normen- en waardebewust lokaal bestuur, en door anderen als de racistische handlanger van een rechtse antimigrantenrepressie.¹¹

Meer dan een fait divers is dit voorval symptomatisch voor het feit dat in België het aantal ervaringen met en vermoedens van racisme, alsook de expliciete beschuldigingen ervan, omgekeerd evenredig is met de intensiteit waarmee de term ras wordt gebruikt of het fenomeen ras als betekenisvol wordt beschouwd. Een uitzondering is het Vlaams Belang dat het woord hardnekkig blijft gebruiken of er inhoud probeert aan te geven door bijvoorbeeld te spreken over de ‘rassenrellen in Brussel’ van mei 1991 tussen ‘vreemdelingenbendes’ en de politie (www.vlaamsbelang.org/50/131/). Wat de zaak op een interessante manier complex maakt, is het feit dat het Belgische ‘antiracisme’ – te weten de retoriek en het activisme (zoals Hand in Hand), de instituties (zoals het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding), de wetgeving en de rechtspraak – voor een belangrijk deel een reactie is op de oprichting en opgang van het Vlaams Blok/Belang sinds de late jaren 70. Er

was natuurlijk een Europees/wereldwijd fenomeen van racisme en racismegevoeligheid, maar terwijl de wetgevende initiatieven in andere landen zich situeren in de jaren 60 en 70, dateert de eerste Belgische wet tot bestraffing van racisme pas van 1981 – twee jaar na de stichting van het Vlaams Blok – en de oprichting van het ‘Centrum voor gelijke kansen en de strijd tegen racisme’ van 1993, kort na de doorbraak van het Vlaams Blok bij de gemeenteraadsverkiezingen in Antwerpen in 1989 en de federale verkiezingen in 1991. Maar was er in Vlaanderen minder (alle-daags) racisme vóór de opgang van het Vlaams Blok? Of nam de alertheid bij de slachtoffers op mogelijk racisme toe door de opgang van het Vlaams Blok?

Het Vlaams Belang (VB) is in het verleden reflexmatig of gemakshalve voorgesteld als de motor van het racisme in Vlaanderen en Brussel. Zonder het belang van het VB in de articulatie en disseminatie van een racialiserend vertoog te onderschatten, moeten we vaststellen dat in Vlaanderen zo’n vertoog ver voorbij enge partijpolitieke grenzen reikt. Zoals we elders hebben aangegeven, vindt een dergelijk vertoog zijn voedingsbodem in het klassieke etnonationalistische model waarin cultuur, taal en territorium/afkomst samenvallen. Het feit dat Vlaanderen gedurende vele generaties deze etnonationalistische mantra via de Vlaamse Beweging ingelepeld heeft gekregen, heeft ons inziens bijgedragen tot de vorming van een racistische dispositie (Arnaut, et al. 2004; Arnaut en Ceuppens 2004). Als we nog verder en dieper kijken, buiten de grenzen van Vlaanderen, zien we dat een indrukwekkende hoeveelheid auteurs zich de moeite heeft getroost aan te tonen dat racisme diep vervlochten zit in de grote Europese of westerse ‘projecten’, zoals de judeo-christelijke traditie, moderniteit, kolonialisme en kapitalisme (bv. Hesse 2007). Dit ideeëngoed bereikte zijn hoogdagen tijdens de late 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw.

In de context van imperialisme en koloniale expansie overzee, maar tegelijk ook van industriële revolutie en diepe sociale tegenstellingen in Europa, ontwikkelde zich een rassenideologie van biologisch-genetisch onderscheid en hiërarchie waarin de gekoloniseerden en het proletariaat hun ondergeschikte plaats én de belofte van hun vooruitgang geformuleerd zagen (Bennett 2004: 136-159; Foucault 1997: 65; Stocking 1992: 144-185, zie het essay van Ceuppens en De Mul). Deze matrix werd pas na de Tweede Wereldoorlog – na de racistische ontsporing van het nazisme en in het proces van dekolonisering – afgezworen (Lévi-Strauss 1952). Terwijl in dit proces het begrip ras voor cultuur wordt ingeruild, merken we een duidelijke verschuiving van een ideologie van biologisch naar cultureel determinisme (Kuper 2003; Stolcke 1995). Deze vaststelling nodigt ons uit tot het exploreren van processen van racialisering

van diversiteit en met name deze die samenhangen met de naoorlogse migratiestromen (Silverstein 2005).

Wat ons in deze bijdrage bezighoudt is de latente en minder latente dreiging van de racialisering van 'vreemdelingen' in de vorm van culturele anderen, anderstaligen en allochtonen. In plaats van diepe historische en filosofische wortels van de Europese en Vlaamse raciale verbeelding te verkennen, zijn we hier vooral geïnteresseerd in ondiepe gronden van het racisme in Vlaanderen (zijn hedendaagse heruitvindingen en diverse verschijningsvormen), en in de vage grenzen van de Vlaamse raciale verbeelding veeleer dan in haar essentie of haar wortels.

De natie als familie:

drie casussen van racialisering als meervoudig proces

Het einde van het negentiende-eeuwse biologisch-genetische concept van ras en het daarmee gelieerde racisme dwingen ons om na te gaan hoe racisme zich vertaalt in processen van racialisering (Law and Sayyid 2007: 531). Deze hedendaagse vormen van racialisering kunnen we het best situeren in eigentijdse vormen van staatsvorming en *governance*. Racialisering is daarbij een van de manieren om bestaande en nieuwe identiteitscategorieën te introduceren en te gebruiken met politieke en economische doeleinden en dat in een algemene context van 'diversiteitsmanagement'. Dit maakt op zijn beurt deel uit van de productie van nieuwe identitaire hiërarchieën en de differentiële inclusie die ermee samenhangt (zie: Lentin 2007). Deze processen die een onderdeel vormen van wat Hardt en Negri (2000) in navolging van Foucault biopolitiek noemen, zijn tegelijk meerschallig en multiplex.¹² Hun meerschalligheid is gelegen in het feit dat identiteitscategorieën van verschillende niveaus met elkaar kunnen worden verbonden. Terwijl men op het nationale niveau het onderscheid kan maken tussen Vlamingen en Franstaligen, kan men op het regionale niveau 'Franstalige' vervangen door 'allochtoon' en op het internationale niveau door 'moslim'. Dit meerschallige proces van wat men in het Engels *selfing* en *othering* is gaan noemen, is tevens multiplex (*multipunctual* in het Engels), in de zin dat het niet vanuit één niveau, sector of locus wordt aangestuurd. Zo is de multiplexiteit van de begripsvorming van 'allochtoon' gelegen in het feit dat de term niet alleen courant door officiële instanties wordt gehanteerd, maar ook door een veelheid aan andere maatschappelijke actoren zoals politici, opiniemakers, groeperingen uit het middenveld enzovoort. We moeten dus niet alleen oog hebben voor de plaats en het belang van officiële categorieën in het beheer van diversiteit, maar ook voor de manieren waarop 'de maatschappij' zich in al haar geledingen

die categorieën eigen maakt en er nieuwe invullingen en betekenissen aan geeft.

Onze horizontaal georiënteerde exploratie van racisme is dus opgevat als een cartografie van de raciale verbeelding in Vlaanderen en België, haar bestuurlijke en maatschappelijke *umwelt* en haar effecten. Aan de grondslag daarvan ligt een metafoor die zowel de etnonationalistische als de biopolitieke dimensies en tegelijk het meerschallige als het multiplexe karakter van racialisering aanduidt: de natie als familie en tot op zekere hoogte, de familie als natie.

De etymologie van natie – het Latijnse ‘nascere’ betekent geboren worden – is voor menig auteur de aanzet om de metafoor van ‘de natie als familie’ uit te pluizen (McClintock 1995; Puri 2004). Afgezien van de genderdimensie, die hier minder aan bod zal komen, wordt vooral gewezen naar de idee van gemeenschappelijke afstamming, een bloedband en een geboorteplaats (geboortenatie) als determinerende factor van identiteit.

Deze problematiek zien we vooreerst heel scherp terugkomen in de tweedeling autochtoon-allochtoon en de manier waarop deze in Vlaanderen wordt gedramatiseerd. Anders dan over de taalgrens en in onze buurlanden (Kortram 2007), merken we in Vlaanderen een grootschalige gewenning aan dit begrip, zowel in formele, zelfs academische kringen als in populaire media en alledaagse conversatie. Als ‘origine’ al zo’n belangrijke rol wordt toegedicht bij tweede- en derdegeneratiemigranten, is zulks des te meer te verwachten bij nieuwkomers. Een bijzondere categorie daarin vormen de kinderen die in Vlaanderen terechtkomen na transcontinentale adoptie. Beginnend onderzoek van Katrien De Graeve (UGent) wijst uit dat dit behoorlijk sterk wordt gepathologiseerd of tenminste gedramatiseerd en toont aan hoe in Vlaanderen rond het adoptiekind een ‘geboortecultuur’ wordt geënceneerd die hem of haar terugverwijst naar het land van herkomst. Wat wordt vermoed bij adoptiekinderen die soms maar enkele maanden of jaren hun ‘geboortecultuur’ hebben meegemaakt, is a fortiori het geval bij mensen van wie beweerd of verhoopt wordt dat zijzelf noch hun voorouders ooit met een andere cultuur in contact zijn gekomen: het soort ‘stammen’ dat we de laatste jaren steeds vaker zien opduiken in verscheidene soorten exotische reality-tv-programma’s, zoals *Toast Kannibaal*, maar die bij nader inzien de centrale focus zijn van een hele ontspanningsindustrie (cultureel toerisme, media) die zich organiseert rond de gelijktijdige dramatisering van extreem cultureel verschil in combinatie met direct intiem contact.

De ‘natie als familie’ vormt in Vlaanderen de aanzet voor een diversiteitsbeheer van zowel allochtonen, transcontinentale adoptiekinderen

als ‘wilde stammen’ in reality-tv. Wat elk van deze drie casussen van raciale verbeelding in eerste instantie gemeen hebben – en wat ze in wezen raciaal maakt – is de tragiek van de nooit voltooide, de onmogelijke of eeuwigdurende integratie waarvan de geracialiseerde ‘andere’ het object is, in weerwil van het feit dat die andere bijzonder dicht in de buurt komt, als reisgezel, als familielid, als lid van de eigen of van de nationale familie.

Schismogenese en asymmetrie in het begrippenpaar autochtoon-allochtoon

In hun documentaire over het gebruik van het woord ‘allochtoon’, vroegen de Nederlandse filmmakers Peter Nilsson en Coreanne van Leeuwen (2006) aan een man van Surinaamse origine wat hij dacht dat er nu moest gebeuren met het woord ‘allochtoon’, waarvan hij samen met andere geïnterviewden de negatieve connotaties voor de camera’s had aangeklaagd. Zijn antwoord was even ontwapenend als onthullend: ‘Hoevel ik mezelf erop betrap dat ik de term “allochtoon” gebruik, mag hij wel verdwijnen,’ zegt hij, ‘maar het woord “autochtoon” vind ik wel leuk.’ Zonder veel omhaal onmaskert deze uitspraak de diepe asymmetrie die verscholen zit in het begrippenpaar allochtoon-autochtoon: Wil niet iedereen (een beetje) autochtoon zijn, elk op zijn of haar manier? Waar men ook geboren is of neerstrijkt? Is het begrip allochtoon dan misschien een loos begrip met als enig strategisch doel het begrip ‘autochtoon’ te beschermen, of beter, af te schermen? Dat blijkt alleszins het geval te zijn in Vlaanderen waar het begrippenpaar helemaal mank loopt. Vlaanderen heeft voor de introductie van het begrippenpaar autochtoon-allochtoon de mosterd gehaald in Nederland, waar in het begin van de jaren 70 allochtoon werd gebruikt om te verwijzen naar immigranten die op dat moment zo niet benoemd werden omdat Nederland officieel geen immigratieland was (Geschiere 2009: 148-149). Vlaanderen erkent wel officieel allochtonen, maar heeft geen officiële omschrijving van autochtoon, ook niet in negatieve zin, want niet iedereen die geen allochtoon is, is autochtoon. Immers, naast een criterium van herkomst (‘minstens één van hun ouders of grootouders is geboren buiten België’) is er een van ‘status’ (‘zij bevinden zich in een achterstandspositie vanwege hun etnische afkomst of hun zwakke sociaaleconomische situatie’) (Vlaamse Regering 1998). Deze richtlijnen zijn nu van kracht, maar instellingen zoals de Interministeriële Conferentie Werkgelegenheid (Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding 2007), het Vlaams Economisch Sociaal Overlegcomité (VESOC) of de Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV) (Commissie Diver-

siteit 2007) breiden het begrip in ten minste twee richtingen uit. Zo wordt 'buiten België' verruimd tot 'buiten West-Europa' en zelfs 'een groot deel van de ontwikkelingslanden', terwijl men idealiter allochtonie tot in de derde generatie wil traceren, tot het geboorteland van de grootouders. Dit alles zorgt ervoor dat er in Vlaanderen een groot aantal niet-autochtonen zijn die door hun bemiddelde herkomst evenmin allochtoon zijn. Het probleem van het begrippenpaar allochtoon-autochtoon beperkt zich echter niet tot zijn asymmetrie. Nog belangrijker is dat er in Vlaanderen een miskende kloof is tussen enerzijds het algemene, populaire label allochtoon ('Allochtoon1') als 'niet-autochtoon' – 'van vreemde afkomst', 'niet van eigen bodem/kweek', of 'nieuwe Vlaming' – en, anderzijds, het officiële (analytische) begrip allochtoon ('Allochtoon2') als 'achtergestelde omwille van afkomst of herkomst', waarbij achterstelling zowat alles kan betekenen, gaande van slachtoffer van kansarmoede tot en met doelwit van openlijk racisme.

Artikels, columns en bijvoorbeeld de recente T-shirtactie van Kif Kif die het begrip 'allochtoon' tegen het licht houden, vragen meestal aandacht voor het feit dat de term in de loop der jaren een negatieve bijklank heeft gekregen. Daarbij verwijst men naar het vermaledijde populaire label allochtoon ('Allochtoon1'), maar hoeft men zich toch voor de eis van een totale afschaffing van de term ('Allochtoon2'), omdat deze het sociale lijden van een gediscrimineerde groep ten minste zichtbaar wil maken. Bij nader inzien is het zowat omgekeerd: niet 'Allochtoon1' is de boosdoener. De ontluisterende vaststelling is dat precies het officiële begrip 'Allochtoon2' de motor van de semantische aftakeling van de term 'Allochtoon1' vormt. Zoals gezegd dient het officiële begrip 'Allochtoon2' geen ander doel dan de verschijningsvormen en de mate van de achterstelling van een groep mensen van vreemde origine ter remediëring te detecteren en te rapporteren. Zoals te verwachten is (en zoals ook de bedoeling is), produceert deze monitoring op geregelde tijdstippen negatieve berichten en rapporten met titels zoals 'Allochtone jongeren komen slecht aan de bak' of soortgelijke verhalen waarin naast werkloosheid ook andere aspecten van de achterstandspositie qua gezondheid, criminaliteit, opleiding enzovoort worden gerapporteerd. Deze berichten circuleren in de publieke ruimte en slaan neer in wat men gemeenzaam 'negatieve beeldvorming rond allochtonen' is gaan noemen. Het ligt voor de hand dat deze betekeniscluster op zijn beurt de voedingsbodan vormt van verdere kansarmoede en/of discriminatie: op school, op de werkvloer, in de publieke ruimte – fenomenen die door de volgende monitoring opnieuw gerapporteerd moeten worden, en zo verder.

De Brits-Amerikaanse antropoloog Gregory Bateson heeft dergelijke processen van progressieve differentiatie lang geleden betiteld als com-

plementaire schismogenese: het proces waarbij twee groepen in tegen-gestelde richting uit elkaar groeien en de assertiviteit van de ene zich weerspiegelt in de subalterniteit van 'de ander' (Bateson 1935: 181). Bateson was verder begaan met de problematiek van veranderingsprocessen ten gevolge van cultuurcontacten, maar wilde zich daarbij niet blind-staren op cultuurcontacten tussen 'beschaafden' en 'onbeschaafden'. Hij wees de term acculturatie en het onderscheid tussen 'criminelen' en 'niet-criminelen' af, omdat deze respectievelijk behoren tot het discours van koloniale bewindvoerders en van wetgevers en rechters, maar niet van onafhankelijke denkers.

Voortbouwend op Batesons inzichten kunnen we proberen vier lessen te trekken uit de progressieve differentiatie die zich in Vlaanderen rond de begrippen autochtoon en allochtoon afspeelt. Ten eerste mogen we de problematiek van discriminatie en racisme niet benaderen in de termen van 'de mensen' ('Allochtoon1') of van hun bestuurders ('Allochtoon2'), maar moeten we de vicieuze dynamiek waarin die termen het maatschappelijke fenomeen dat ze benoemen vorm en inhoud geven, tegen het licht houden. Aan het poststructuralisme ontleen we het inzicht dat taal geen autonome identiteiten weerspiegelt, maar deze produceert en constitueert. Om het in de woorden van Judith Butler (1997) te zeggen: erkenning wordt constitutie en benoeming animeert bestaan. Niet het bestaan van een groep die allochtoon zou zijn vormt een probleem, wel het bestaan van de term die deze categorie creëert en de articulatie-macht van diegenen die hem gebruiken: de overheid en haar experts die het officiële begrip 'Allochtoon2' hanteren en die het populaire, activistische en zelfs wetenschappelijke gebruik ervan toestaan, zo niet versterken.

Ten tweede verstoort de batesoniaanse benadering het onderscheid tussen racisten en niet-racisten en ontwricht ze de simplistische tegenstelling tussen de 'kwaadsprekerij' van hen die tegen allochtonen zijn en de onthechte analyses van hen die discriminatie en racisme in kaart willen brengen en terugdringen. Uiteindelijk maken beide partijen deel uit van eenzelfde maatschappij en hebben hun acties en uitspraken gewild of ongewild effect op elkaar. Zoals de liefde van Sint-Paulus en de vrijheid waarover Kennedy in 1963 sprak in Berlijn, is racisme misschien ondeelbaar. Indien zelfs maar een minderheid binnen de maatschappij er het slachtoffer van is, is er sprake van een racistische maatschappij, of op zijn minst van een maatschappij die onderhevig is aan racialisering vanuit een dynamiek van spraakverwarring en semantische sedimentatie waarvoor niemand zich immuun moet achten.

Ten derde helpt de typering van racisme als complementaire schismogenese de nadruk te verleggen van racisme als culturele, ideologische of

filosofische ingesteldheid, naar racisme als (onderdeel van) een systeem van besturen. Hierbij zouden we Michel Foucault (1997) te hulp kunnen roepen. Die ging in zijn cursus aan het Collège de France van het academiejaar 1975-1976 zo ver ras en racisme te gebruiken als centraal heuristisch instrument om een nieuwe theorie van machtsrelaties en soevereiniteit te ontwerpen en een geschiedenis van bestuurlijkheid (*gouvernementalité*) te schrijven. Het heersende systeem van bestuurlijkheid noemt Foucault (1997; 2004a; 2004b) 'biopolitiek' en bestaat in het beheer van de eigenschappen en groeicapaciteiten van mensenpopulaties via statistische constructies en diagrammen (Bull 2007; Deleuze 1988: 23-46). Daarmee brengt biopolitiek 'de mens als soort' (Foucault 1997: 242) of in een multipliciteit van groepen en soorten in kaart (Foucault 2004b: 129) – een cartografie die populaties traceert en vooral in goede banen leidt. Net als Butler wijst Foucault ons dus op het belang maar tegelijk ook op het gevaar van constructies (categorieën) die wetenschappelijke eerbaarheid met bestuurlijke efficiëntie combineren en diep in het vlees van een maatschappij snijden. In dit verband is het ontstellend om vast te stellen dat in 2007 de Vlaamse minister van Werk, in samenspraak met de Commissie Diversiteit van de SERV, zonder blikken of blozen beweerde dat 'monitoring verschilt van labeling' en dat 'het concept "allochtoon" [...] een construct is dat slechts op het moment van meting ontstaat' (Commissie Diversiteit 2007: 5). Hiermee ontkent deze commissie haar articulatiemacht en wat in zijn effecten niet verschilt van wat Foucault (1997: 254-256) onder (staats)racisme begreep, namelijk: 'een breuk maken in het domein van het leven dat onder de controle valt van de macht: [...] een manier om de groepen die binnen een populatie bestaan uit elkaar te halen'.

Ten vierde en ten slotte helpen Bateson, Butler en Foucault ons verder om het racialiserende aspect van het begrip allochtoon te bevatten. Voor Foucault wordt het algemene thema van rassenstrijd – dat hij in ten minste vier eeuwen Europese bronnen terugvindt en de inspiratiebron vormt voor het marxistische idee van de klassenstrijd – tot racisme wanneer het op een of andere manier 'biologisch' wordt en aanstuurt op zuiverheid (Foucault 1997: 81). Onreinheid, zo kunnen we opmaken uit wat Foucault daarover zegt, wordt getraceerd in wat endemisch is voor een bepaalde populatie of wat door erfelijkheid wordt doorgegeven. Deze zoektocht naar het endemische en het hereditaire (in tegenstelling tot het epidemische en het peripatetische), naar *roots* (in plaats van *routes*), vinden we helemaal terug in de 'progressieve verdieping' van het begrip allochtoon – aanwijsbaar in 'Allochtoon1' en vermoedelijk in 'Allochtoon2'. Een en ander valt af te lezen uit de recente documenten van onder andere het Vlaams Economisch Sociaal Overlegcomité (VESOC),

de eerder genoemde Vlaamse Commissie Diversiteit en de federale Interministeriële Conferentie Werkgelegenheid. Om de discriminatie op de arbeidsmarkt afdoende te monitoren probeert men allochtonen te traceren tot drie generaties ver, maar moet men zich neerleggen bij het feit dat het Rijksregister dit niet toelaat. Een van de voor de hand liggende effecten van deze verregaande zoektocht naar herkomst van migranten op de begripsvorming ter hoogte van 'Allochtoon1', is niet meer of minder dan een bevestiging dat deze laatsten hun oorspronkelijke inborst/natuur vele generaties lang blijven behouden en doorgeven. Dit alles lijkt regelrecht in te gaan tegen het verlangen van migranten om ook in 'het land van aankomst' op een of andere manier als autochtoon te worden beschouwd en behandeld. Dit brengt ons tot de tweede case, waarin duidelijk wordt hoezeer 'geboortecultuur' tot de Vlaamse raciale verbeelding spreekt, vooral bij hen die er als adoptieouders en hun entourage mee te maken hebben.

Op zoek naar de geboortecultuur: transcontinentale adoptie in Vlaanderen

De trend waarbij steeds meer ouders uit West-Europa en Noord-Amerika op hun zoektocht naar adoptiekinderen in het Zuiden terechtkomen, wordt door onderzoekers gerelateerd aan het feit dat ze ouderschap hoe langer hoe meer opeisen als een economisch en wettelijk recht. Daarbij brengt men, vaak onbewust, de rechten van de geboorteouders, die hun kinderen niet opgeven uit vrije keuze, maar onder dwang of omdat ze geen keuze hebben, minder of helemaal niet in rekening (Eng 2003: 8). Zodra men dit in beschouwing neemt, ontdekt men als onderzoeker een groot aantal onzichtbare parallellen en opmerkelijke asymmetrieën tussen adoptie en migratie, zowel voor het rijke Westen in zijn geheel als voor Vlaanderen in het bijzonder.

In het Noorden staat in het algemeen het recht van ouders op transnationale adoptiekinderen minder ter discussie dan het recht op familiehereniging voor immigranten of het recht op een bruid(egom) uit een emigratieland in het Zuiden (Kim 2007: 498). Terwijl de verkoop van kinderen in België niet verboden is, is transnationale adoptie strikt gereguleerd. Toch brengen schandalen geregeld aan het licht dat de grens tussen beide in sommige landen, zoals in Guatemala, bijzonder vaag is. Dat heeft er ongetwijfeld mee te maken dat ze beide worden gedreven door de vraag en niet door het aanbod (Bhabha 2004: 183). Net zoals de meeste immigranten, komen de meeste transnationale adoptiekinderen uit het Zuiden en de voormalige Sovjet-Unie, maar ze worden niet beschouwd als immigranten. Tezelfdertijd toont recent onderzoek aan dat het uit-

eenlopende statuut van immigranten en transnationale adoptiekinderen zich niet noodzakelijk vertaalt in een verschillende maatschappelijke behandeling. Transnationaal geadopteerde volwassenen benadrukken hoe ze, afhankelijk van hun uiterlijk, al dan niet op een negatieve manier geassocieerd worden met immigranten wier verblijf geproblematiseerd wordt (Hübinette 2007; Yngvesson 2003; Yngvesson 2007).

Of ze nu wettelijk gedefinieerd worden als wezen (Kim 2007: 499) of als dusdanig verbeeld en behandeld worden (Cherot 2006), transnationaal geadopteerde kinderen ondergaan een proces van familiale ontkoppeling, alvorens geïncorporeerd te worden in westerse gezinnen. Het contrast tussen de zachte, begripsvolle benadering van transnationale adoptie en de harde manier waarop gezinshereniging van migranten of huwelijken met partners uit Afrika of Azië wordt gereguleerd én aangepakt, toont aan hoe de fictie van bloedverwantschap domineert op conjugale verwantschap. De staat reguleert en managet verwantschap en omdat transcontinentale adoptie de grenzen van bloed, verwantschap en natie doorkruist, is het een goede lens om na te gaan hoe familiale intimiteit en sociaal toebehoren in spanning leven met de macht van staten (of, in het geval van Vlaanderen, de regio) en bestuurlijkheid.

In Vlaanderen is, omwille van opeenvolgende problemen met een groot aantal regeringen en organisaties, het aantal landen waaruit adoptiekinderen kunnen worden betrokken, bijzonder klein. Sinds meerdere jaren zijn een groot aantal niet-Europese adoptiekinderen die in Vlaanderen terecht komen uit Ethiopië afkomstig en dus niet alleen transnationaal, maar ook transcontinentaal. Dit is het onderwerp van een recent aan de Universiteit Gent gestart onderzoek waarin Katrien De Graeve op zoek gaat naar hoe de verschillende actoren in het Ethiopisch-Vlaamse adoptiegebeuren de kinderen als cultuurdragers construeren (2009). Onder die actoren zijn uiteraard de ouders en de kinderen zelf, maar, zeer belangrijk ook de (zelf)organisaties van adoptieouders en de vele instellingen die zich direct of indirect met hen inlaten (zie ook: Howell 2003). Onder die instellingen is in Vlaanderen Kind en Gezin veruit de belangrijkste, omdat ze instaat voor het doorlichten van de families en het toelaten tot de adoptieprocedure. Het lopende onderzoek van De Graeve doet, ons inziens, initieel twee belangrijke observaties, die aansluiten bij bevindingen elders: het pathologiseren van de (transcontinentale) adoptie en constructie van een geboortecultuur.

Begeleiders en adoptie-instellingen geven de boodschap mee dat transcontinentale adoptie problematisch is, zowel voor de adoptieouders die zich engageren in een langdurig proces dat ook emotioneel heel zwaar kan vallen, als voor de adoptiekinderen die 'ontworteld' worden. Vroeg of laat, zo wordt gezegd, zal het adoptiekind vragen waar het vandaan

komt. Aan adoptieouders wordt gevraagd op die vraag te anticiperen door al tijdens de kinder- en jeugdtijd aandacht te besteden aan het land van herkomst. Dit neemt vele vormen aan. Zo gaan adoptieouders vaak naar Ethiopië op reis of steunen ze er ontwikkelingsprojecten. Bovenal is er veel interesse voor elementen van de Ethiopische cultuur, die beschouwd worden als de ‘geboortecultuur’ van het adoptiekind. Zoals andere onderzoekers al hadden opgemerkt, worden in dit vertoog ‘wortels’ niet alleen geassocieerd met bloedverwanten, maar veel ruimer ook met een plaats, voedsel, kleren, gebruiken en tradities, kortom een heel cultureel complex (Howell 2003: 9). Deze zogenaamde geboortecultuur fungeert in zekere mate als een substituut voor de afwezige geboorteouders (Volkman 2003: 42).

Er heeft zich rond de aandacht voor de geboortecultuur een soort populaire cultuur van bijeenkomsten en vieringen met focus op Ethiopië ontwikkeld. Aangezien de kennis die de Vlaamse adoptieouders van ‘de’ Ethiopische cultuur hebben veeleer oppervlakkig is, produceren de culturele festiviteiten een soort uniforme ‘nationale’ cultuur, waarbij adoptieouders bij elkaar te rade gaan, zonder veel interactie met Ethiopiërs in België of elders.

De beelden van verwaarloosde kinderen in Roemeense tehuizen en meer recent Bulgaarse adoptiekinderen staan op het netvlies van veel West-Europeanen gebrand en genereerden heel wat belangstelling van mensen die kinderen wilden adopteren. Die publieke interesse staat in scherp contrast met het gebrek aan wetenschappelijke studies over adoptiekinderen uit het voormalige Oostblok en het overwicht van kinderen afkomstig uit Azië en Subsaharaans Afrika in deze literatuur. In haar studie over transnationale adoptiekinderen in Spanje schrijft Diana Marre (2007) dat ouders die een kind uit het voormalige Oostblok adopteren veel minder begaan zijn met geboorteculturen dan ouders met kinderen uit Afrika, Azië of Latijns-Amerika. Verscheidene studies tonen trouwens aan dat de ouders het veel belangrijker vinden met hun adoptiekinderen naar hun geboorteland te reizen om hen vertrouwd te maken met hun ‘geboortecultuur’ dan de kinderen zelf (Howell 2003; Yngvesson 2003; Yngvesson and Mahoney 2000).

Diana Marre (2007) besluit dat omgaan met cultureel verschil een manier lijkt te zijn om met raciaal verschil om te gaan: men erkent het fysieke raciale verschil, maar negeert het tegelijkertijd door de aandacht te verschuiven naar cultureel verschil. Daarbij wordt cultuur echter zodanig genaturaliseerd dat het moeilijk van raciaal verschil te onderscheiden is (zie: Anagnost 2000; Volkman 2003). Marre geeft voorbeelden van een vrouw die erop staat dat haar adoptiedochter haar Chinese geboortecultuur moet kennen, ook al was ze amper drie maanden oud toen ze werd

geadopteerd. Sommige ouders hebben het over de duizend jaar oude cultuur van hun Chinese adoptieochters die maakt dat ze van nature intelligent en gedwee zijn, of benadrukken het natuurlijke ritme van hun uit Centraal-Afrika afkomstige kinderen (Marre 2007: 88). Voor deze ouders staat cultuur niet voor gedrag dat kinderen van hun geboorteouders en hun geboortekomgeving *leren* maar voor gedrag dat ze *erven* (ibid.: 83, 86-90). De mate waarin sommige ouders menen dat cultuur als het ware aangeboren is, blijkt uit het voorbeeld van de moeder die haar dochter uit China Honey en haar dochter uit Congo Forest had genoemd (Marre 2007: 87). Dichter bij huis beschreef Chris Paulis al in 1991 een gelijkaardige situatie: een Belgisch ouderpaar dat meende dat hun ene adoptieochter bijzonder intelligent was omdat ze uit China kwam en hun andere nooit in staat zou zijn om te studeren omdat ze in Subsaharaans Afrika was geboren.

Uit dit vergelijkend materiaal en uit de eerste onderzoeksresultaten van De Graeve (2009), kunnen we opmaken dat de bekommernis van Vlaamse adoptieouders om hun Afrikaanse of Aziatische kinderen 'wortels' te geven hoogstwaarschijnlijk minder te maken heeft met genealogie, dan wel met 'ras'. Adoptie is hier een technologie van (raciale) reproductie (Castañeda 2001: 79). Het feit dat ouders door de band genomen kinderen afkomstig uit bepaalde continenten (Azië, Afrika) racialisieren en andere niet, toont aan dat slechts bepaalde aspecten van het fenotype beschouwd worden als raciale kentekens, meer bepaald die aspecten, zoals huidskleur, die historisch geassocieerd worden met de volkeren die Europeanen tijdens hun koloniale exploraties ontmoetten (Wade 2002: 4). Dat zou helpen verklaren waarom kinderen uit het voormalige Oostblok in deze veeleer 'onzichtbaar' zijn.

Terwijl vele adolescenten in het algemeen en adoptiekinderen in het bijzonder zich vragen stellen, genre: 'wie ben ik?' en 'waar kom ik vandaan?' en Freud er in een beroemde tekst over familieromances op wees hoeveel westerse kinderen zich verbeelden dat hun geboorteouders niet hun echte ouders zijn, maar dat ze geadopteerd werden, in pleegzorg werden gegeven of bij hun geboorte verwisseld werden, worden de problemen die zich bij transcontinentaal geadopteerde adolescenten stellen geracialiseerd. De racialisering schuilt hierin dat de feitelijke verklaringsgrond voor hun problemen niet enkel de adoptie, de adolescentie of hun psychologie is, maar ook te vinden is in de vermeende culturele bagage die ze al sinds hun geboorte met zich meedragen. Daarbij mogen we, ook volgens De Graeve, niet onderschatten dat adoptieouders anticiperen op racistische, op huidskleur gebaseerde reacties van de gemiddelde Belg/Vlaming en hun kinderen als tegengif een portie culturele trots toedienen. Ouders doen daarvoor een beroep op een selectief verhaal

over de geboortecultuur van hun adoptiekinderen. In dit vaak geromantiseerde cultuurverhaal krijgen de ongelijke relaties tussen het geboorteland en West-Europa (en Noord-Amerika) niet altijd de aandacht die ze verdienen, terwijl deze ongelijkheid, zoals gezegd, precies het prisma is waardoor ouders naar hun transcontinentale adoptiekinderen kijken en hen racialisieren. Anders gezegd, racialisering is verbonden aan een (post)koloniale geschiedenis die de ouders weliswaar onderbelichten, maar niet geheel buiten beeld laten, zij het op een ambigue manier.

De Graeve (2009) observeert dat meerdere adoptieouders aandacht schenken aan de Noord-Zuid-ongelijkheid door zich bijvoorbeeld in te zetten voor ontwikkelingshulp in Ethiopië. Op die manier willen ze iets terugdoen voor het land, in ruil voor het kind dat ze er geadopteerd hebben. Maar die houding is volgens ons niet gespeend van enige ambiguïteit. Door te benadrukken hoe ellendig de levensomstandigheden er zijn, zetten de ouders zichzelf in het zonnetje omdat zij een kind van deze ellende hebben gered. Bovendien zien nogal wat ouders transnationale adoptie zelf als een ‘ontwikkelingsproject’: hoe meer het kind wordt gezien als een potentieel probleemgeval, hoe sterker dit afstraalt op de moed die ze hebben getoond door het te adopteren.

De idee dat kinderen hun geboortecultuur als een rugzakje met zich meedragen, hoe jong ze op het moment dat hun adoptietraject van start gaat ook zijn, markeert ogenschijnlijk een breuk met eerdere visies van kinderen als ongeschreven bladen. In werkelijkheid is het misschien veeleer zo dat de aandacht wordt verschoven van de (culturele) imprint van de sociale ouders naar de (geracialiseerde) input van de geboortelouder. Een dergelijke verschuiving houdt dan een feitelijk onderscheid in stand tussen biologische en wettelijke bloedverwantschap (Yngvesson 2000 geciteerd in Volkman 2003: 35). Tezelfdertijd is de categorisering van het adoptiekind als een wees, het juridische equivalent van de sociale premisse dat men cultureel geworteld is (Yngvesson 2007: 569).

Het lijkt erop alsof ouders het feit dat ze niet biologisch met hun adoptiekinderen verwant zijn, willen compenseren door hen een vergelijkbare ‘natuurlijke’ identiteit mee te geven onder de vorm van een geboortecultuur. Maar terwijl ze een geracialiseerde identiteit construeren voor hun kind, erkennen ze zichzelf niet op dezelfde manier als dragers van een vergelijkbare raciale identiteit. Zonder zichzelf een identiteit als autochtonen aan te meten, ontkennen ze hun eigen kinderen een dergelijke identiteit. Transcontinentale adoptiekinderen zijn dan misschien geen migranten, maar hun wettelijke relatie met hun autochtone ouders maakt hen daarom nog niet autochtoon, ook niet in de ogen van hun eigen ouders.

Hoe dichterbij, hoe verderaf: exotische reality-tv

In het zog van klassieke reality-tv van de jaren 90 zoals *Big Brother* en *Loft Story*, ontstonden vanaf het einde van de jaren 90 nieuwe formats van reality-tv die zich op exotische locaties afspeelden. Net zoals *Big Brother* werd een belangrijk aantal daarvan in de Lage Landen gecreëerd door grote mediahuizen zoals Endemol of kleinere zoals Kanakna dat tekende voor onder meer *Expeditie Robinson*, *Temptation Island* en *Peking Express*. Zoals in deze drie voorbeelden dient de exotische locatie in een aantal gevallen grotendeels als achtergrond waartegen zich de activiteiten van de participanten afspelen. In andere programma's zoals *Tribe*, *Groeten uit de Rimboe*, *Stanley's Route* en *Toast Kannibaal* staat echter de interactie met de lokale bevolking centraal (Arnaut and Seyssens 2007; Ceuppens 2007). Hoewel de intense interactie en de sterke wederzijdse emotionele betrokkenheid anders laten vermoeden, resulteren ze in de verregaande racialisering van de exotische gastvolkeren. Over deze paradox gaat de derde casus.

De casus van de exotische reality-tv draagt elementen van de twee vorige in zich. Met het fenomeen autochtoon-allochtoon heeft exotische reality-tv gemeen dat er sprake is van mensen die op verplaatsing opereren. Meer nog, het gaat om een omkering, weze het een asymmetrische. De autochtonen van daarnet zijn nu de allochtonen en omgekeerd. Zelfs de decalage tussen autochtoon en allochtoon is in deze spiegelsituatie terug te vinden. Het soort autochtonen dat in exotische reality-tv wordt geportretteerd, staat mijlenver van de allochtonen waarmee de doorsnee Vlaming dagelijks te maken krijgt. De autochtonen die het bezoek krijgen van *Stanley's Route* of *Toast Kannibaal* zijn honkvast, worden voorgesteld als mensen die nooit hun 'tribale' thuislanden hebben verlaten en amper weet hebben van wat daarbuiten gebeurt. Deze autochtonen zijn dus gesneden op de leest van de 'inboorling' zoals die in de koloniale periode werd genoemd, en worden vaak aangeduid met de term stamleden (zie bv. Kuper 2003). Bovendien zien we die stam fungeren als de sociale en culturele context waarin de Vlaamse of Europese 'allochtoon' moet integreren. In een interessante omkering van de verwachtingen die vele Vlamingen koesteren ten aanzien van allochtonen bij hen, namelijk dat ze zich integreren in de zin van aanpassen of assimileren, is integreren een centraal spelelement van exotische reality-tv zoals *Toast Kannibaal* en *Stanley's Route*. De Vlaamse bezoekers moeten zich maximaal inpassen – meedoen met praktijken die voorgesteld worden als eeuwenoude gebruiken of traditionele waarden en normen – en worden daarop beoordeeld of zelfs afgerekend, zoals in *Stanley's Route*. Met de casus van de transcontinentale adoptie heeft exotische reality-tv gemeen dat 'de

ander' heel dicht in de buurt komt – dat men ermee in hoogst intiem contact treedt, men wordt 'deel van dezelfde (tribale) familie'. In tegenstelling tot adoptie is deze interactie slechts tijdelijk maar, hoe kortstondig ook, zeer intens, op het oppressieve af. Het dictatoriale van de diepe socialisering is gelegen in het feit dat ze wordt voorgesteld alsof de bezoekers zich moeten aanpassen aan de onwrikbare culturele en sociale premissen van de uitheemse minimaatschappij. De 'acculturatie' verloopt in een streng en gesloten kader van socialisering. Kortom, de bezoekers worden uitgedaagd volwaardig lid te worden van de stamgemeenschap die alle eigenschappen heeft van een soort familie als genealogische gemeenschap én van een soort natie met gedeelde taal, cultuur en territorium.

Exotische reality-tv deelt zijn avontuurlijke en intimistische karakter met bepaalde eigentijdse vormen van toerisme, waarmee ze samen een soort postkoloniale ontspanningsindustrie vormt. De vroege oorsprong daarvan valt te situeren omstreeks het midden van de negentiende eeuw, ter hoogte van de moeder van alle werelddtentoonstellingen, namelijk deze van *Crystal Palace* in 1851 in London. Enerzijds is dit het kader waarin de eerste professionele 'reisagentschappen' ontstaan. Met name Thomas Cook deed er ervaring op met paardenkoetsverhuur voor expositiebezoekers en verlegde die naderhand naar toeristische trips in de Britse kolonie India (Levell 2000). Dit luidde het begin in van het moderne toerisme dat in de loop van de afgelopen eeuw uitgroeide tot een gigantische industrie. Anderzijds vormden werelddtentoonstellingen het commercieel-mediatieke kader waarin tijdens de koloniale periode het genre van de volkerenshows – de Senegalese dorpen, Indianenspektakels enzovoort – tot volle bloei kwam (Blanchard et. al. 2007). Dat genre verloor in de loop van de twintigste eeuw geleidelijk aan belang, maar herleefde aan het einde van die eeuw in de vorm van exotische reality-tv die zich entte op relatief nieuwe antimainstreamvormen van toerisme (Arnaut 2009). De twee formats van exotische reality-tv die de voorbije jaren in Vlaanderen hoge ogen gooiden, *Stanley's Route* en *Toast Kannibaal*, zijn afgeleid van deze alternatieve reisvormen, respectievelijk trekking/survival en cultuur- of gemeenschapstoerisme.

Het eerste wat opvalt is dat deze twee programma's van meet af aan gezien werden als edutainment met een reële meerwaarde voor het coachen van 'cultuurcontact'. Zo wist de tweede serie van *Stanley's Route* niemand minder dan Damienne Anciaux aan te trekken. Op zijn blog verdedigde haar echtgenoot, de toenmalige cultuurminister Bert Anciaux, deze activiteit als volgt:

Veel kritikasters doen wel eens spottend over ons. Maar weinigen kunnen nadoen wat zij [Damienne] heeft gerealiseerd. Weken lang

van huis. In de echte Afrikaanse steppe [sic!] leven. Zonder enige vorm van luxe. De keiharde confrontatie met jezelf. Afzien van honger en ziekte. De staalharde botsing met totaal vreemde culturen. (Blog Bert Anciaux 02/11/2006)

Hier vat Bert Anciaux heel goed de combinatie van ‘survival’ en ‘culture clash’ waarop *Stanley’s Route* is gebouwd. Dat in datzelfde jaar (2006) *Toast Kannibaal* van zijn kant kon rekenen op financiële steun van de Directie-Generaal Ontwikkelingssamenwerking (DGOS), was niet zozeer vanwege de harde confrontatie dan wel vanwege het ‘contact’ en de ervaring van het contrast met andere culturen. Dat is tenminste de teeneur van deze uitspraak van een medewerker van DGOS.

Drie Vlaamse gezinnen lieten alle luxe en comfort achter om drie weken bij primitieve stammen in Ecuador, Papuya [sic!], Nieuw Guinea en Ethiopië te verblijven. Zo kwamen de families – én de kijkers – in contact met de dikwijls vreemde gewoontes en rituelen van de stammen en met een pak culturele verschillen die wel eens problemen konden veroorzaken. Dat het programma wekelijks zo’n 800.000 Vlamingen aan de buis kluisterde, was heel mooi meegenomen. (Anoniem 2007)

Of de nadruk op botsing dan wel op contrast ligt, beide programma’s dramatiseren cultuurverschillen door deze spatiotemporeel uit te vergroten. In het geval van *Stanley’s Route* wordt heel expliciet de historische afstand benadrukt, waarbij de trekking als een reis terug in de tijd wordt voorgesteld. Maar niet alleen ontdekken de bekende Vlamingen andere culturen in de regio die ooit door ontdekkingsreiziger Henry Morton Stanley (1841-1904) werd bezocht, ze benaderen ze ook volgens de laatnegentiende-eeuwse evolutionistische categorieën: de trektocht brengt een slinkend aantal spelers naar een reeks volgens gradaties van toenemende primitiviteit geordende ‘stammen’.

In *Toast Kannibaal* markeert het systematische gebruik van de koloniale term ‘stam’ niet zozeer de historische of evolutionaire kloof tussen ingezetene en bezoeker, maar vooral de geografische afstand gedacht in het kader van globalisering of de afwezigheid daarvan. Bovenal wordt het isolement van de ‘stammen’ benadrukt. Dit gebeurt op een negatieve manier door de totale afwezigheid van elementen van de ‘moderne’ consumptiemaatschappij waarvan we weten dat ze door de programmamakers actief buiten beeld worden gehouden (Arnaut & Seyssens 2007). Een ander aspect van isolement is de taalkundige kloof tussen het Nederlands, en vaak een of ander Vlaams dialect van de bezoekers, en de

lokale taal van de gastbevolking – eveneens een artefact van cultureel verschil dat versterkt wordt door het verbod van de programmamakers op het gebruik van verkeerstalen.

Deze spatiotemporeel uitvergrote matrix van cultureel verschil legt de solide basis voor een verregaande exotisering, die bovendien versterkt wordt door de keuze van de wrede ‘gebruiken’ en bizarre ‘opvattingen’ waarmee de ontheemde Vlamingen te maken krijgen. Dit geeft geregeld aanleiding tot emotionele uitbarstingen van ongewone intensiteit. In typische reality-tv-stijl wordt dit alles in beeld gebracht door een hypermobiele camera die de participanten heel dicht op de huid zit, de tranen volgt die over ontroerde wangen rollen en de stille en schelle kreten registreert die hun permanente opwinding vergezellen (Arnaut 2009). Dit alles resulteert dus in een levensgrote paradox met een sterk racialiserende ondertoon. Terwijl alles lijkt te draaien rond ontmoeting, interactie, emoties enzovoort, met andere woorden op gedeelde menselijkheid, stellen we vast dat de deelnemers het object uitmaken van verregaande dehumanisering of ten minste hun menselijkheid verschaald zien. Wat die verschraling uitlokt is niet het verschil tussen wildheid en beschaving zoals in het negentiende-eeuwse evolutionisme of tussen traditie en moderniteit zoals in het twintigste-eeuwse kolonialisme. In exotische reality-tv gaat het om het finaal onoverbrugbare verschil tussen mensen van verschillende culturen – culturen die op die manier een absoluutheid en een onveranderlijkheid krijgen. Het racialiserend effect ligt hierin dat sociale of culturele eigenschappen ‘geëssentialiseerd, genaturaliseerd, of gebiologiseerd worden’ (Silverstein 2005: 364).

Bij wijze van besluit

Een van de meest tragische aspecten van de drie casussen van racialisering die we hierboven belichten, is misschien wel het feit dat ze allemaal gebaseerd zijn op ‘goede bedoelingen’ ten aanzien van ‘de ander’, weze het de achtergestelde allochtoon, het Ethiopisch adoptiekindje of de ‘primitieve stammen’ uit Afrika of Azië. Het analytische begrip ‘allochtoon’ is in het leven geroepen om de discriminatie van een groep ‘van vreemde origine’ te detecteren en te remediëren maar, zo zagen we, legt uiteindelijk de basis voor negatieve stereotypering met racialisering tot gevolg. Dezelfde dynamiek van een integratieproject dat zichzelf fnuikt vinden we bij transnationale adoptie. Daar zien we ouders hun gezin vormen of uitbreiden met een kind dat ze finaal cultureel buiten de rest van de familie en bij uitbreiding, het eigen ‘volk’ situeren en dit op genetische gronden. In de vorm van ‘geboortecultuur’ worden taal en cultuur zowat als genetisch verankerd beschouwd, maar ook – en hier

dreigt racialisering – als determinerend in het geval van kinderen met een andere huidskleur, met name uit Afrika, Azië en Latijns-Amerika. In het geval van exotische reality-tv ten slotte, zien we hoe Vlamingen mensen uit andere culturen letterlijk en figuurlijk in de armen sluiten, en met hun beste verstand proberen te begrijpen. Deze voorbeelden van integratie-rollenspel die zelfs op de goedkeuring konden rekenen van een cultuurminister en een ontwikkelingsorganisatie, fnuikten daarom ultiem en onvermijdelijk zichzelf. De bovenmenselijke inspanning van zowel gewone Vlamingen (*Toast Kannibaal*) als ‘Bekende Vlamingen’ (*Stanley’s Route*) zijn namelijk door de programmamakers veroordeeld om zich te pletten te lopen op de diepgewortelde en onwrikbare culturele premissen van hun exotische gastgezinnen.

In alle drie de gevallen wordt gewerkt met de idee dat cultuur niet *aangeleerd*, maar veeleer *aangeboren* is, en dat cultuurverschillen onoverbrugbaar zijn. Dat in deze drie gevallen, de racialisering van anderen – hetzij via de ingebakken achterstelling van de allochtonen, de geboortecultuur van adoptiekinderen, of de onoverbrugbare culturele doctrines van de reality-tv-‘stammen’ – wordt verontschuldigd of tenminste verzacht, valt deels te begrijpen wanneer we de politieke economie van elk van deze gevallen in kaart brengen. Samen genomen hebben de aanwezigheid van migranten/allochtonen en adoptiekinderen uit het ‘globale Zuiden’ in Vlaanderen/Europa en het bestaan van relatief geïsoleerde en verpauperde bevolkingsgroepen – ‘primitieve stammen’ in de terminologie van de exotische reality-tv alsook in vele andere media – heel veel te maken met wereldwijde ongelijke verdeling van de rijkdom. Wanneer het over migranten of ‘allochtonen’ gaat is dat vaak duidelijk genoeg, maar in het geval van internationale adoptie wordt vaak onderschat hoezeer vrouwen en gezinnen gedreven worden door armoede om hun kinderen af te staan, terwijl in het geval van de zogenaamde ‘primitieve stammen’ verpaupering en marginalisering al te dikwijls geromantiseerd worden als de cultuurvastheid van volkeren die nog in de ‘steentijd’ (willen) leven (zie bijvoorbeeld Wilmsen 1989).

In navolging van Claudia Castañeda (2001) kunnen we de drie casussen vatten onder de noemer van *incorporation*, waarbij elk verwijst naar één van de drie betekenissen die deze term in het Engels bezit: (a) inlijving, integratie of inclusie voor allochtonen, (b) raciale belichaming voor transcontinentale adoptiekinderen, en (c) in de zin van een commerciële onderneming wat betreft het opvoeren van ‘stammen’ in reality-tv in het bijzonder en de vermarkting van etnische identiteit en cultuur in het algemeen. Elk van de drie transnationale vormen van incorporatie ‘managen’ diversiteit op een manier die ver verwijderd is van vroegere vormen van exploitatie zoals dwangarbeid in de kolonies, georganiseerde beroving

en heropvoeding van aboriginalkinderen in Australië en mensen uit het Zuiden die *manu militari* naar de metropool werden overgebracht om er in 'negerdorpen' 'stam' te komen spelen (zie: Arnaut 2009).

Dat betekent echter niet dat de nieuwerwetse vormen van incorporatie onschuldig zijn. Hoogstens duidt het aan dat brute vormen van economische exploitatie getransformeerd zijn door schijnbaar minder erge vormen van consumptie. Daarin wordt etnische diversiteit geïdealiseerd in een vertoog van consumentisme: de Vlaming/Belg moet kunnen kiezen uit een groot aanbod van etnisch vermaak en etnische consumptie in de vorm van muziek, restaurants, toerisme enzovoort. Het feit dat ze afgeven op Marokkanen en Turken in Vlaanderen belet menig autochtoon Vlaming niet maar wat graag op vakantie de Marokkaanse souks of de Turkse Riviera te bezoeken. Hoewel de discussie hierover in Vlaanderen voorlopig niet aan de orde is, stellen buitenlandse onderzoekers zich al enige tijd de vraag in welke mate het transnationale adoptiekind een handelsartikel, een exportproduct is (Anagnost 2000: 398-399). Lisa Cartwright (2003) benadrukt het commerciële aspect van transcontinentale adoptie in haar analyse van foto's van 'wachterende' kinderen in de transnationale adoptiecultuur, die verdacht veel lijken op foto's van *mail order*-bruiden die op een echtgenoot uit West-Europa of Noord-Amerika 'wachten'. Het moge duidelijk zijn dat de meeste reality-tv-programma's die 'wilde stammen' opvoeren, ondanks de grote woorden over cultuurcontacten die programmamakers in de mond nemen, in eerste en laatste instantie gedreven worden door een commerciële logica.

De nadruk op de politieke economie toont aan hoe processen van racialisering zich afspelen in de nexus van differentiatie en hiërarchisering die zowel aangestuurd wordt door de staat als door de economie en die gemeenzaam neoliberale bestuurlijkheid wordt genoemd (zie: Foucault 2004a). Daarmee wordt duidelijk dat door de gecombineerde actie van staat en economie de racialiserende stereotypering niet enkel een zaak is van grootschalige vertogen die gangbaar worden in nationale media en politiek, maar tegelijk binnendringt in de kleinste poriën van onze maatschappij, in de intimiteit van de televisie kijkende huiskamer en in de haarvaatjes van kinderluwe of alleszins kindvriendelijke families. Dat lijkt ons precies de kracht te zijn van de trope 'natie als familie - familie als natie' en de analytische meerwaarde van een aanpak die, zoals hier, racialiseringsprocessen benadert als meerschallig en multiplex.

Vanuit die strategie hebben we vooreerst de aandacht verlegd van de *locus classicus* van racisme in Vlaanderen, namelijk het Vlaams Blok/Belang, naar de omliggende maatschappij die sinds drie decennia het klankbord van deze extreem rechtse partij vormt. We hebben er echter niet voor gekozen om een encyclopedisch overzicht van racisme en racialisering

in Vlaanderen te bieden, maar hebben veeleer gemikt op casussen waarin racialisering omsluiert wordt door officieel goede bedoelingen qua maatschappelijke integratie, bonafide internationale liefdadigheid of authentieke interesse in mondiale culturele diversiteit. De geschiedenis zal uitwijzen of dit al dan niet representatieve loci van raciale verbeelding in Vlaanderen zijn. Belangrijker voor ons is de bezorgdheid over wie deze en andere processen van racialisering in Vlaanderen in de gaten houdt en het onderwerp maakt van wetenschappelijk onderzoek, opinie-vorming of maatschappelijk activisme. Onze ervaring is dat velen zich geroepen voelen om te interveniëren in deze of gene hetze, bijvoorbeeld over *Toast Kannibaal* of over een of andere malafide adoptieorganisatie, maar dat weinigen zich uitverkoren voelen om gedurende langere periodes observaties te accumuleren en modellen te ontwikkelen die een duurzame wetenschappelijke monitoring van de processen waarvan deze fenomenen deel uitmaken, onderbouwen. We kunnen enkel hopen dat deze bijdrage wordt begrepen als een uitnodiging voor een dergelijke brede en over langere termijn gespreide wetenschappelijke studie van racisme en racialisering in Vlaanderen.

Bibliografie

- Abicht, Ludo (2007) *De Verlichting Vandaag*, Antwerpen: Uitgeverij Houtekiet.
- Ahmed, Leila (1992) *Women and Gender in Islam. Historical Roots of a Modern Debate*, New Haven: Yale University Press.
- Alloua, Malek (1986) *The Colonial Harem*, Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Anagnost, A. (2000) 'Scenes of Misrecognition: Maternal Citizenship in the Age of Transnational Adoption', *Positions-East Asia Cultures Critique* 8 (2): 389-421.
- Anoniem (2007) *Toast Noord-Zuid*. Fedra november: 7-8.
- Arendt, Hannah (2004 (1951)) *The Origins of Totalitarianism*, New York: Schocken Books.
- Arnaut, Karel (2009) 'De menselijke zoo na Abu Graib: volkerenshows in tijden van reality-tv', in B. Sliggers (red.) *De exotische mens. Andere culturen als amusement*. Haarlem & Gent: Teylers Museum & Guislain Museum.
- Arnaut, Karel, Sarah Bracke, Bambi Ceuppens, Nadia Fadil & Meryem Kanmaz (2004) 'Pour une Flandre radicalement antiraciste', *Contradictions* 108: 97-100.
- Arnaut, Karel, Bambi Ceuppens, & Annelies Delanote (2007) *Voor de stad en voor de wereld. Interculturaliseren vanuit De Centrale: dromen en daden*. Gent: Academia Press.
- Arnaut, Karel & Bambi Ceuppens (2004) 'Het Vlaams Blok als mysterie: wetenschappelijke en politieke uitwegen', *Samenleving en Politiek* 11: 38-45.
- Arnaut, Karel & Renilde Seyssens (2007) 'Een reisje kannibaal: Stammenoorlogen in de postkoloniale ontspanningsindustrie', *Mo* Magazine* (45).
- Asad, Talal (1993) *Genealogies of Religion. Discipline and Reason of Power in Christianity and Islam*, The Johns Hopkins University Press.
- Asad, Talal (2003) *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity*, Stanford: Stanford University Press.
- Asad, Talal (2006) 'Trying to Understand French Secularism', in Hent de Vries (ed.) *Political Theologies*, New York: Fordham University Press.
- Baldwin, James (1972, 2007) *No name in the street*, New York: Vintage International.
- Bateson, Gregory (1935) 'Culture contact and schismogenesis', *Man* 35 (dec.): 178-183.
- Bendadi, Samira (2008) *Dolle Amina's. Feminisme in de Arabische wereld*, Antwerpen: Meulenhoff/Manteau.
- Bennett, Tony (2004) *Pasts beyond Memory: Evolution, Museums, Colonialism*, London: Routledge.
- Benzakour, Mohamed (2004) *Abou Jahjah. Nieuwelichter of oplichter. De demonisering van een politieke rebel*, Amsterdam: Veen.
- Betz, Hans-Georg (2001) 'Exclusionary Populism in Austria, Italy and Switzerland', *International Journal* 56 (3): 393-419.

- Bhabha, Jacqueline (2004) 'Moving babies: globalization, markets, and transnational adoption', *The Fletcher Forum of World Affairs*, Vol. 28 (2): Tufts University.
- Biaya, Tshikala K. (1996) 'La culture urbaine dans les arts populaires d'Afrique. Analyse de l'ambiance zaïroise', *Canadian Journal of African Studies* 30 (3): 345-370.
- Blanchard, Pascal, Nicolas Bancel, Gilles Bo'tsch, Eric Deroo & Sandrine Lemaire (2008) 'Human Zoos: the greatest exotic shows in the West: Introduction', *Human Zoos: Science and Spectacle in the Age of Colonial Empires*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Blommaert, Jan (2007) *De crisis van de democratie. Commentaren op actuele politiek*, Berchem: EPO.
- Blommaert, Jan & Jef Verschueren (1992) *Het Belgische migrantendebat: de pragmatiek van de abnormalisering*, Antwerpen: International Pragmatics Association.
- Boehmer, Elleke (2005) *Stories of Women. Gender and Narrative in the Postcolonial Nation*, Manchester & New York: Manchester University Press.
- Boelaert, Edmond (1939) 'Een vrouw kopen', *Nieuw Vlaanderen* V, XXVII, p. 8.
- Botman, Maayke, Nancy Jouwe en Gloria Wekker (2001) *Caleidoscopische Visies, de zwarte, migranten- en vluchtelingen vrouwenbeweging in Nederland*, Amsterdam: KIT Publishers.
- Bourdieu, Pierre (1999) 'De essentie van het neoliberalisme', *Oikos*, winter-lente 1999: 51-57.
- Bousetta, Hassan (2001) *Immigration, post-immigration politics and the political mobilisation of ethnic minorities: a comparative case-study of Moroccans in four European cities*, Brussel: KUB. Ongepubliceerde doctoraats thesis.
- Bracke, Sarah (2000) 'Is Liberalism bad for women? Is ethnocentrism bad for men? Is culture bad for the ozon layer? The art of asking (bad) questions', *Leggendaria*, n. 23.
- Bracke, Sarah (2005) "'Niet in onze naam". Een hartenkreet tegen de inzet van het feminisme in de "beschavingsoorlog"', *Ethiek en Maatschappij*, jg. 8, nr. 1.
- Bracke, Sarah (2008) 'Antigone, le voile et la République', in Elsa Dorlin (ed.) *Sexe, race, classe: Pour une épistémologie de la domination*, Paris: Puf.
- Bracke, Sarah (2008) 'Conjugating the Modern/Religious, Conceptualizing Female Religious Agency. Contours of a 'Post-secular' Conjuncture', *Theory, Culture and Society*, vol 25(6): 51-67.
- Bracke, Sarah & Fadil, Nadia (2008) 'Islam and Modernity under Western Eyes: Tracing the Shifting Geography of a Constitutive Relationship', *EUI Working Papers*, Mediterranean Programme Series, 2008/05.
- Bracke, Sarah (2009) 'Frames of War: Queer feminism beyond white and "civilizational" comforts', *Scumgrrrls*, n1 15.
- Bull, Malcolm (2007) 'Vectors of the biopolitical', *New Left Review* 45: 7-25.
- Burton, Antoinette (1994) *Burdens of History. British Feminists, Indian Women and Imperial Culture, 1865-1915*, Chapel Hill & London: University of North Carolina Press.

- Burton, Antoinette (2003) *Dwelling in the Archive. Women Writing House, Home and History in Late Colonial India*, Oxford: University Press.
- Butler, Judith (1997) *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. London: Routledge.
- Butler, Judith (2004) *Precarious Life. Powers of Mourning and Violence*, London: Verso.
- Calhoun, Craig (1994) *Social theory and the politics of identity*, London: Blackwell.
- Cartwright, Lisa (2003) 'Photographs of "Waiting Children"', *Social Text* 21(1): 83-109.
- Castañeda, Claudia (2001) 'Incorporating the Transnational Adoptee', in M. Novy (ed.) *Imagining Adoption: Essays on Literature and Culture*, Arbor: The University of Michigan Press.
- Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding (2007) *Socio-economische monitoring op basis van nationale herkomst om discriminatie op de arbeidsmarkt beter te kunnen bestrijden*. Brussel: Interministeriële Conferentie Werkgelegenheid.
- Ceuppens, Bambi (2003) *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op "blank" en "zwart" in Belgisch Congo*, Gent: Academia Press.
- Ceuppens, Bambi (2006) 'Allochthons, Colonizers and Scroungers: Exclusionary Populism in Belgium', *African Studies Review* 49 (2): 147-86.
- Ceuppens, Bambi (2006) 'Met de Schone Slaapster in het bos en Dante in de hel: België en zijn koloniale verleden', *Gids op Maatschappelijk Gebied* 96 (10): 23-31.
- Ceuppens, Bambi (2007) 'Antropologie en reality-tv: aartsvijanden of bondgenoten?', *Ethische Perspectieven* (3): 253-271.
- Ceuppens, Bambi (2009) 'Een Congolese kolonie in Brussel', in Vincent Viaene, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens (red.) *Congo in België. Koloniale cultuur in de metropool*, Leuven: Universitaire Pers.
- Ceuppens, Bambi (s.d.) *Afrika vertelt/d als een intercultureel erfgoedproject: enkele kritische beschouwingen*. Onuitgegeven tekst.
- Ceuppens, Bambi (in voorbereiding) 'Plus que ça change, plus que ça reste la même chose? From Flemish Nationalism to Flemish Autochthony', *Social Anthropology*.
- Ceuppens, Bambi & Sarah De Mul (2009) 'De koloniale verbeelding van Congo. Vragen bij "Missie" van de KVS', *RektoVerso*, 34, maart-april 2009.
- Cherot, Natalie (2006) 'Transnational Adoptees: Global Biopolitical Orphans or an Activist Community?', *Culture Machine* 8.
- Coene, Gily & Chia Longman (red.) (2005) *Eigen emancipatie eerst? Over de rechten en representatie van vrouwen in een multiculturele samenleving*, Gent: Academia Press.
- Comaroff, Jean (2005) 'The End of History, Again: Pursuing the Past in the Post-colony', in S. Kaul, et al. (eds.) *Postcolonial Studies and Beyond*, Durham, N.C: Duke University Press.
- Comaroff, Jean & John Comaroff (2003) 'Reflections on Liberalism, Policulturalism, and ID-ology: Citizenship and Difference in South Africa', *Social Identities* 9 (4): 445-74.
- Comhaire-Sylvain, Suzanne (1968) *Femmes de Kinshasa, hier et aujourd'hui*, Parijs: Mouton.

- Commissie Diversiteit (2007) *Advies betreffende het ontwerpverslag 'Socio-economische monitoring op basis van nationale herkomst om discriminatie op de arbeidsmarkt beter te kunnen bestrijden*, van de werkgroep in opdracht van de IMC Werkgelegenheid. Brussel: Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen.
- Couttenier, Maarten (2005) *Congo tentoongesteld. Een Geschiedenis van de Belgische antropologie en het Museum Van Tervuren (1882-1925)*, Leuven: Acco.
- Creve, Piet (1999) 'Een voetnoot in de koloniale geschiedenis? Congoïse vrouwen en de verkiezingen in Belgisch-Congo', *Brood & Rozen* (2).
- David, Deirdre (1995) *Rule Britannia. Women, Empire and Victorian Writing*, Ithaca & London: Cornell University Press.
- De Decker, Pascal, Christian Kesteloot, Filip De Maesschalck & Jan Vranken (2005) 'Revitalizing the city in an anti-urban context: Extreme right and the rise of urban policies in Flanders, Belgium', *International Journal of Urban and Regional Research* 29 (1): 152-171.
- De Decker, Pascal, Luc Goossens & Isabelle Pannecoucke (2005) *Wonen aan de onderkant*, Antwerpen: Garant.
- De Jong, Sjoerd (2008). *Een wereld van verschil. Wat is er mis met cultuurrelativisme?*, Amsterdam: De Bezige Bij.
- De Leeuw, Marc & Sonja van Wichelen (2005) 'Word alsjeblieft wakker!': 'Submission', het fenomeen 'Ayaan' en de nieuwe ideologische confrontatie', *Tijdschrift voor Genderstudies*, 8 (4): 44-58.
- De Ley, Herman (1999) '"Antimoslimisme" als racisme', *Actief* (Masereelfonds), jg. 24, nr. 1.
- De Meulder, Bruno (1996) *De kampen van Kongo. Arbeid, kapitaal en rasverdeling in de koloniale planning*, Amsterdam: Meulenhoff/Kritak.
- De Mul, Sarah (2003) 'Oproerkraaiers in het culturele landschap. De AEL en de identiteitspolitiek voor etnische minderheden in Vlaanderen', *Freospace Nieuw-zuid*, Vol. 3., nr. 10, 60-75.
- De Mul, Sarah (2007) 'Yesterday Does Not Go By'. *The Return to the Colonial Past in Women's Travel Writing and the Contingencies of Dutch and British Cultures of Remembrance*. Universiteit Amsterdam. Ongepubliceerde doctoraats thesis.
- De Mul, Sarah (2009) 'Doris Lessing, Feminism and the Representation of Zimbabwe', *European Journal of Women's Studies*, Vol. 16, no. 1, 33-51.
- De Mul, Sarah (2009a) 'The Congo as topos of dystopic transgression in fin-de-siècle literature', *Tydskrif vir Letterkunde* 46 (1), 95-109.
- De Mul, Sarah (2009b) 'Framing the Congo and the (un)bildung of the Imperial State: De zwarte kost (1898) by Cyriel Buysse', *Forum for Modern Language Studies* 45 (4).
- De Munck, Omer (1957) 'Kongo-gruwelen?', *Band* 16 (3): 101-14.
- De Graeve, Katrien (2009) *For ever half Ethiopian: challenging cultural and biological differences in the heart of the family*. Gent: Gent University.
- De Witte, Ludo (2004) *Wie is er bang voor moslims? Aantekeningen over Abou Jahjah, etnocentrisme en islamofobie*, Leuven: Van Halewyck.
- Deleuze, Gilles (1988) *Foucault*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Derderian, R.L. (2004) *North Africans in Contemporary France: Becoming Visible*, New York: Palgrave Macmillan.
- Dequeecker, Ida (2007) 'Het Ongelijke kansenbeleid van minister Van Brempt', *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, jg. 41, nr 2.
- Driver, Felix (1991) 'Henry Morton Stanley and His Critics: Geography, Exploration and Empire', *Past and Present* 133: 134-166.
- Duyvendak, Jan Willem, Sawitri Saharso, Fridus Steijlen & Tijl Sunier (2000) 'Inleiding' in Tijl Sunier, Jan Willem Duyvendak, Sawitri Saharso & Fridus Steijlen (red.), *Emancipatie en Subcultuur. Sociale bewegingen in België en Nederland*, Instituut voor Publiek en Politiek, Amsterdam.
- Easterly, William (2006) *The White man's burden. Why the West's efforts to aid the rest have done so much ill and so little good*, New York: Penguin.
- Elliott, Gregory (2008) *Ends in sight*, London/Toronto: Pluto Press and Between the Lines.
- Eng, David L. (2003) 'Transnational adoption and queer diasporas', *Social Text* 21(3): 1-37.
- Essed, Philomena (1988) *Alledaags Racisme*, Baarn: Ambo.
- Fabian, Johannes (2001) 'Forgetting Africa', *Journal of Romance Studies* 1 (3): 9-20.
- Fadil, Nadia (2002) 'Tussen "Marokkaanse" en "moslim": over de etnische en religieuze identiteit van "Marokkaanse" adolescente meisjes', *Tijdschrift voor Sociologie*, 23(2), 115-133.
- Fadil, Nadia (2009) '"Breaking the taboo of Islam." Establishing a "new consensus" within the Left in Flanders', in Salman Sayyid & Abdoolkarim Vakil (ed.) *Thinking Through Islamophobia*, London: C Hurst & Co Publisher.
- Fanon, Franz (1961, 2008) *Concerning Violence*, London: Penguin Books.
- Fanon, Franz (1964, 1969) 'Algeria Unveiled', in Carl Oglesby (ed.) *The New Left Reader*, New York: Grove.
- Freire, Paulo (1970) *Pedagogie van de onderdrukten*, Baarn: In Den Toren.
- Friedman, Jonathan (1997) 'Global crises, the struggle for cultural identity and intellectual porkbarrelling: cosmopolitans versus locals, ethnics and nationals in an era of de-hegemonisation', in Pnina Werbner & Tariq Modood (eds.) *Debating cultural hybridity*, London: Zed Books.
- Foucault, Michel (1997) *Society must be defended: Lectures at the Collège de France*, London: Penguin Books.
- Foucault, Michel (2004a) *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France, 1978-1979*, Paris: Gallimard/Seuil.
- Foucault, Michel (2004b) *Sécurité, territoire, population: cours au collège de France, 1977-1978*, Paris: Gallimard/Seuil.
- Fukuyama, Francis (1989) *The End of History?*, *The National Interest*, 16 (Summer): 3-19.
- Furnivall, John S. (1939) *Netherlands India: A Study of Plural Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Geschiere, Peter (1999) *The Perils of Belonging: Autochthony, Citizenship and Exclusion in Africa & Europe*, Chicago: The University of Chicago Press.

- Giddens, Anthony (2006) 'Race, Ethnicity and Migration', in Anthony Giddens (ed.) *Sociology, 5th edition*, Cambridge: Polity Press.
- Gilroy, Paul (2004) *After Empire. Melancholia or Convivial Culture?*, London & New York: Routledge.
- Grewal, Inderpal (1996) *Home and Harem. Nation, Gender and the Cultures of Travel*, Durham & London: Duke University Press.
- Gouda, Frances (1998) 'Good Mothers, Medeas or Jezebels: Feminine Imagery in Colonial and Anticolonial Rhetoric in the Dutch East Indies, 1900-1942', in Julia Clancy-Smith & Frances Gouda (eds.) *Domesticating the Empire. Race, Gender and Family Life in French and Dutch Colonialism*, Charlottesville & London: University Press of Virginia.
- Göle, Nilüfer (2003) *Musulmanes et modernes. Voile et civilisation en Turquie*, Paris: La Découverte.
- Grever, Maria en Berteke Waaldijk (1998) *Feministische openbaarheid. De nationale tentoonstelling van vrouwenarbeid in 1898*, Amsterdam: Stichting beheer IISG/IIAV.
- Gunther, John (1955) *Inside Africa*, London: Beaufort Books.
- Hall, Stuart (1991) *Het minimale zelf en andere opstellen*, Amsterdam: Sua.
- Hall, Stuart (1993) 'The local and the Global: Globalization and Ethnicities', in A.D. King (ed.) *Culture, Globalization and the World-system*, London: Macmillan Press LTD, 19-40.
- Halliday, Fred (1996) *Islam and the Myth of Confrontation. Religion and Politics in the Middle East*, London: I.B. Tauris.
- Hardt, Michael & Antonio Negri (2000) *Empire*, Cambridge: Harvard University Press.
- Hesse, Barnor (2002) 'Forgotten like a Bad Dream: Atlantic Slavery and the Ethics of Postcolonial Memory', in David Theo Goldberg & Ato Quayson (eds.) *Relocating Postcolonialism*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Hesse, Barnor (2007) 'Racialized modernity: An analytics of white mythologies', *Ethnic and Racial Studies* 30(4): 643-663.
- Hobsbawm, Eric (1994) *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*, London: Joseph.
- Hobsbawm, Eric (1996) 'Identity Politics and The Left', *New Left Review*, 1/217, May-June.
- hooks, bell (1981) *Ain't I a Woman. Black women and feminism*, Boston: South End Press.
- hooks, bell (1995) *Killing Rage Ending Racism*, New York: Henry Holt and Company.
- Howell, Signe (2003) 'Kinning: the creation of life trajectories in transnational adoptive families', *Journal of the Royal Anthropological Institute* 9: 465-484.
- Hübinette, Tobias (2007) 'Nationalism, subalternity and the adopted Koreans', *Journal of Women's History* 19(1): 117-122.
- Hunt, Nancy Rose (1988) 'Le bébé en brousse. European Women, African Birth Spacing and Colonial Intervention in Breast Feeding in the Belgian Congo', *International Journal of African Historical Studies*, 21 (3): 401-432.
- Hunt, Nancy Rose (1991) 'Noise over Camouflaged Polygamy, Colonial Morality

- Taxation, and a Woman-Naming Crisis in Belgian Africa', *Journal of African History* 32: 471-94.
- Huntington, Samuel (1993) 'The Clash of Civilizations?', *Foreign Affairs* 72 (3): 22-49.
- Huntington, Samuel (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon & Schuster.
- Huyssen, Andreas (2000) 'Present Pasts: Media, Politics, Amnesia', *Public Culture*, 12(1): 21-38.
- Israël, Jonathan I. (2001) *Radical Enlightenment, Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*, Oxford: University Press.
- Jacobs, Dirk (1998) *Nieuwkomers in de politiek: het parlementair debat omtrent kiesrecht voor vreemdelingen in Nederland en België (1970-1977)*, Gent: Academia Press.
- Jacobs, Dirk & Marc Swyngedouw (2002) 'Extreem-rechts en stemrecht voor migranten. Centrale punten van het Belgisch 'debat' over integratie', *Migrantenstudies*, 18 (4): 211-224.
- Jacobs, Dirk, Andrea Rea, Céline Teney, Louise Callier, Sandrine Lothaire (2009) *De sociale lift blijft steken. De prestaties van allochtone leerlingen in de Vlaamse Gemeenschap en de Franse Gemeenschap*, Brussel: Koning Boudewijn Stichting.
- Kanmaz, Meryem (2007) *Moskeeën in Gent: Tussen subcultuur en sociale beweging. Emancipatiedynamieken van moslimminderheden in de diaspora*. Universiteit Gent. Ongepubliceerde doctoraatsthesis.
- Kanmaz, Meryem & Zemni, Sami (2007) 'Moslims als inzet in religieuze, maatschappelijke en veiligheidsdiscours. De erkenning en institutionalisering van de islamitische eredienst in België', in Christiane Timmerman & Els Vanderwaeren (eds.) *Islambeleving in de Lage landen*, Leuven: Acco/Apeldoorn.
- Kets, Evert (2009) *Kuifje en Tintin kibbelen in Afrika. De Belgische taalstrijd in Congo, Rwanda en Burundi*, Leuven: Acco.
- Khosrokhavar, Fhrad (1997) *L'islam des Jeunes*, Paris: Flammarion.
- Kim, Eleana (2007) 'Our adoptee, our alien: transnational adoptees as specters of foreignness and family in South Korea', *Anthropological Quarterly* 80(2): 497-531.
- Kita, Pierre Masandi (2004) 'L'Education féminine au Congo belge', *Paedagogia Historica* 40 (4): 479-508.
- Kitschelt, Herbert, with Anthony J. McGann (1995) *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Kortram, Lucy (2007) 'Allochtone burgers zijn geen buitenstaanders', *Alert* 33(1): 21-33.
- Kundera, Milan (1996) *The Book of Laughter and Forgetting*, London: Penguin Books.
- Kuper, Adam (2003) 'The Return of the Native', *Current Anthropology* 44(3): 389-402.
- Landes, Joan (1996) 'The performance of Citizenship: Democracy, Gender and Difference in the French Revolution', in Seyla Benhabib (ed.) *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*, Princeton: Princeton University Press.
- Law, Ian, & Salman Sayyid (2007) 'Racist Futures: Themes and Prospects', *Ethnic and Racial Studies* 30(4): 527-533.

- Lentin, Ronit (2007) 'Ireland: Racial state and crisis racism', *Ethnic and Racial Studies* 30(4): 610-627.
- Levell, Nicky (2000) *Oriental Visions: Exhibitions, Travel and Collecting in the Victorian Age*, London & Coimbra: Horniman Museums and Gardens & Museu Antropológico da Universidade de Coimbra.
- Lévi-Strauss, Claude (1952) *Race et histoire*, Paris: UNESCO.
- Locher-Scholten, Elsbeth (1994) 'Orientalism and the Rhetoric of the Family: Javanese Servants in European Household Manuals and Children's Fiction', *Indonesia* 58.
- Lorwin, Val R. (1974) 'Belgium: Conflict and Compromis', in K. McRae (ed.), *Con-sociational Democracy: Political Accommodation in Segmented Societies*, Carleton, Ontario.
- Lowenthal, David (1998) *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Maly, Ico (2007) *Cultu(u)rENpolitiek. Over media, globaliseren en culturele identiteiten*, Garant, Amsterdam/Antwerpen.
- Mamdani, Mahmood (1996) *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Colonialism*, Princeton: Princeton University Press
- Marre, Diana (2007) "I want her to learn her language and maintain her culture": transnational adoptive families' views of "cultural origins", in Peter Wade (ed.) *Race, Ethnicity and Nation: Perspectives from Kinship and Genetics*, Oxford: Berghahn.
- McClintock, Anne (1993) 'Family Feuds: Gender, Nationalism and the Family', *Feminist Review* 44: 61-8.
- McClintock, Anne (1995) *Imperial Leather*, New York: Routledge.
- Meeuwis, Michael (1997) *Constructing Sociolinguistic Consensus: A Linguistic Ethnography of the Zairian Community in Antwerp, Belgium*, Universitaire Instelling Antwerpen: doctoraatsproefschrift.
- Meulenbelt, Anja (1997, 1976) *De Schaamte Voorbij*, Antwerpen: De Geus.
- Meyer, Birgit & Geschiere, Peter (2004) *Globalization and Identity. Dialectics of flow and closure*, London: Blackwell Publishing.
- Modood, Tariq (1998) 'Anti-essentialism, Multiculturalism and the "Recognition" of Religious Groups', *The Journal of Political Philosophy*, 4:98, 378-399.
- Mohanty, Chandra Talpade (1997, 1986) 'Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses', in Aamir Mufti, Anne McClintock and Ella Shohat (eds) *Dangerous Liaisons. Gender, Nation and Postcolonial Perspectives*, London & Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Moore, Henrietta (1994) *A Passion for Difference: Essays in Anthropology and Gender*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Morimont, Françoise (1999) 'Gabrielle Sillye, une pionnière au coeur de l'Afrique du début du siècle', *Brood & Rozen* (2).
- Morris, H.S (1986) *The Indians in Uganda. Caste and Sect in a Plural Society*, London: Weidenfeld and Nicolson.

- Mouffe, Chantal (2008) *Over het politieke*, Kampen: Klement/Pelckmans.
- MV United in beleid (2006) *Genderjaarboek 2006*.
- Nahas, Omar (2001) *Islam en Homoseksualiteit*, Amsterdam: Bulaaq.
- Okin, Susan Moller (1997) 'Is Multiculturalism Bad for Women?', *Boston Review*, October/November.
- Oliner, Samuel & Pearl Oliner (1988) *The Altruistic Personality: Rescuers of Jews in Nazi Europe*, New York: Free Press.
- Panafit, Lionel (1999) *Quand le droit écrit l'islam. L'intégration juridique de l'islam en Belgique*, Louvain-La-Neuve: Bruylant Academia.
- Pateman, Carol (1988) *The Sexual Contract*, Stanford: Stanford University Press.
- Paulis, Chris (1991) 'Schaduw over zonnekinderen: raciale waardeoordelen bij adoptiegezinnen', in J.-P. Jacquemin (red.) *Racisme donker kontinent: clichés, stereotiepen en fantasiebeelden over zwarten in het koninkrijk België*. Brussel: NCOS.
- Pels, Dick (2008) *Opium van het Volk. Over religie en politiek in seculier Nederland*, Amsterdam: de Bezige Bij.
- Phillips, Anne (2007) *Multiculturalism without Culture*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Pickles, Katie (2002) *Female Imperialism and National Identity. Imperial Daughters of the Empire*, Manchester & New York: Manchester University Press.
- Pratt, Marie Louise (1992) *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, London: Routledge.
- Prins, Baukje (2000) *Voorbij de onschuld. Het debat over de multiculturele samenleving*, Amsterdam: Van Gennep.
- Puar, Jasbir (2007) *Terrorist Assemblages. Homonationalism in Queer Times*, Duke University Press.
- Puri, Jyoti (2004) *Encountering Nationalism*, Oxford: Blackwell.
- Putman, Luc (1994) *Van Kinshasa tot Moskou: herinneringen van een ambassadeur*, Sint-Martens-Latem: Aurelia Books.
- Reynebeau, Marc (1995) *Het klauwen van de leeuw: de Vlaamse identiteit van de 12de tot de 21ste eeuw*, Leuven: Van Halewyck.
- Rosaldo, Renato (1989) *Culture as Truth: The Remaking of Social Analysis*, Boston: Beacon Press.
- Roy, Olivier (2002) *Islam Mondialisé*, Paris: Seuil.
- Sanctorum, Johan (2008) *De Islam in Europa. Dialoog of clash?*, Leuven: Van Halewyck.
- Said, Edward (1978) *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*, Penguin.
- Said, Edward (1997, 1981) *Covering Islam. How the media and the experts determine how we see the rest of the world*, London: Vintage.
- S'Jegers, Sara (2004) *Een 'vergetelheid' in de Belgische geschiedenis: de vrouwenbeweging in relatie tot het koloniale project van België*, ongepubliceerde paper in het kader van de VAO Vrouwenstudies, Universiteit Antwerpen.
- S'Jegers, Sara (2005) *Een feminisme voor alle vrouwen? De witte vrouwenbeweging in Vlaanderen in relatie tot multiculturaliteit, 'allochtone' vrouwen(organisaties) en het hoofdzoekendebebat*, eindwerk in de VAO Vrouwenstudies, Universiteit Antwerpen.

- Scheffers, Paul (2000) 'Het multiculturele drama', *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000.
- Schinkel, Willem (2007) *Denken in tijden van sociale hypochondrie. Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*, Kampen: Klement.
- Schinkel, Willem (2008) *De gedroomde samenleving*, Kampen: Klement.
- Sierens, Sven (2001) *Effecten van het sociaal-cultureel beleid voor allochtonen*, eindrapport, Gent: Universiteit Gent.
- Sierens, Sven (2003) 'Zelforganisatie van minderheden en emancipatie revisited: wat kan de overheid leren van recent wetenschappelijk onderzoek', *Vorming*, 2: 103-128.
- Silverstein, Paul (2005) 'Immigrant Racialization and the new Savage Slot: Race, Migration, and Immigration in the new Europe', *Annual Review of Anthropology* 34: 363-384.
- Sinatu-Bolya, Césarine (2009) 'Collecter et transmettre la mémoire par les femmes', *Femmes d'origine africaine subsaharienne et action associative*, Brussel: Service de l'Education permanente.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1988) 'Can the Subaltern Speak?', in Cary Nelson & Lawrence Grossberg (eds.) *Marxism and the Interpretation of Culture*, Urbana: University of Illinois Press.
- Stengers, Jean (1983) 'Introduction. La guerre vécue au Centre extra-coutumier de Stanleyville', *Le Congo belge durant la seconde guerre mondiale. Recueil d'études. Bijdragen over Belgisch-Congo tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Brussel: Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen.
- Stocking, George W. (1992) 'The Darwinian revolution and the evolution of human culture (1858-1871)', *Victorian Anthropology*, Madison: The University of Wisconsin Press.
- Stolcke, Verena (1995) 'Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe', *Current Anthropology* 36 (1): 1-24.
- Strobel, Margaret (1991) *European Women and the Second British Empire*, Indiana University Press.
- Sunier, Thijl (1996) *Islam in Beweging. Turkse jongeren en islamitische organisaties*, Amsterdam: Het Spinhuis.
- Sunier, T. (2005) 'Interests, Identities, and the Public Sphere: Representing Islam in the Netherlands since the 1980's', in J. Césari & S. McLoughlin (red.) *European Muslims and the Secular State*, Aldershot: Ashgate Publishing, 85-97.
- Swyngedouw, Marc en Marco Martiniello (red.) (1998) *Belgische toestanden: de lotgevalen van een kleine bi-culturele democratie*, Antwerpen/Amsterdam: Icarus/Anthos.
- Taylor, Charles (2005) 'Geweld en moderniteit', in Bart van Leeuwen, Ronald Tinnevelt (red.) *De multiculturele samenleving in conflict*, Leuven: Acco.
- Tempels, Placied (1962) *Notre rencontre*, Leopoldstad: Centre d'Etudes Pastorales.
- Van Amerongen, Arthur (2008) *Brussel/Eurabia*, Amsterdam: Atlas.
- Van Den Braembussche, Antoon (2002) 'The Silence of Belgium: Taboo and Trauma in Belgian Memory', *Yale French Studies*, 102 (2002): 35-52.
- Van Hemeldonck, Marijke (1995) *Een schip met acht zeilen: de ontzuivering van een gedreven socialiste en feministe*, Groot-Bijgaarden: Scoop.

- Van Imschoot, Tom (2009) 'Naar een Vlaamse minderheidsliteratuur? Over literatuur en het recht van de minderheid', *RektoVerso* 23, januari-februari.
- Van Istendael, Geert (2008) 'Het masker van de dwang', in Johan Sanctorum (red.) *De Islam in Europa: dialoog of clash?*, Leuven: Van Halewyck.
- van Rossem, Maarten (1996) 'Een zeer korte geschiedenis van de korte twintigste eeuw', in J. Weerdenburg (red.) *Studium Generale*, Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Vanhee, Hein en Geert Castryck (2002) 'Inleiding: Belgische historiografie en verbeelding over het koloniale verleden', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 23 (3-4): 5.
- Vanthemsche, Guy (1999) 'De Belgische socialisten en Congo 1895-1960', *Brood en Rozen*, 2: 31-65.
- Vellut, Jean-Luc (2001) *Jan Vansina on the Belgian Historiography of Africa: Around the Agenda of a Bombing Raid. A Reply to 'History Facing the Present': An Interview with Jan Vansina*, op www.h-net.org/~africa/africaforum/Vellut.htm.
- Verhofstadt, Dirk (2006) *De derde feministische golf*, Antwerpen/Amsterdam: Houtekiet.
- Verlinden, Peter (2002) *Weg uit Congo: het verhaal van de kolonialen*, Leuven: Davidsfonds.
- Verlinden, Peter (2005) *Het verloren paradijs. Kind in Congo*, Leuven: Davidsfonds.
- Verlinden, Peter (2008) *Achterblijven in Congo: een drama voor de Congolezen?*, Leuven: Davidsfonds.
- Verhofstadt, Guy (1992) *De weg naar politieke vernieuwing: het tweede burgermanifest*, Antwerpen: Hadewijch.
- Vlaamse Regering (1998) *Decreet van 28 april 1998 inzake het Vlaamse beleid ten aanzien van etnisch-culturele minderheden*, Vol. B.S. 19.VI.1998.
- VOK (2005) *Een feministische kijk op multiculturaliteit*.
- Volkman, Toby Alice (2003) 'Embodying Chinese culture: transnational adoption in North America', *Social Text* 21(1): 29-55.
- Wade, Peter (2002) *Race, Nature and Culture: An Anthropological Perspective*, Londen: Pluto Press.
- Ware, Vron (1992) *Beyond the Pale. White Women, Racism and History*, London & New York: Verso.
- Ware, Vron (1992) 'Moments of Danger: Race, Gender and Memories of Empire', *History and Theory* 31 (4).
- West, Cornel (1993, 2001) *Race Matters*, New York: Vintage Books.
- Wilmsen, Erwin (1989) *Land filled with flies: A political economy of the Kalahari*, Chicago: University of Chicago Press.
- Yngvesson, Barbara (2003) 'Going "home": Adoption, Loss of Bearings, and the Mythology of Roots', *Social Text* 21(1): 7-27.
- Yngvesson, Barbara (2007) 'Refiguring Kinship in the Space of Adoption', *Anthropological Quarterly* 80(2): 561-579.
- Yngvesson, Barbara, and Maureen A. Mahoney (2000) "'As one should, ought and wants to be": Belonging and Authenticity in Identity Narratives', *Theory, Culture & Society* 17(6): 77-109.

Eindnoten

Het gekooide Vlaanderen

- 1 Het begrip 'korte twintigste eeuw' is afkomstig van de Britse historicus Eric Hobsbawm (1994) en werd overgenomen door de Nederlandse historicus Maarten van Rossem (1996). Beiden situeren het einde van de twintigste eeuw bij de 'val van het communisme', meer bepaald bij de opheffing van de Sovjet-Unie in 1991.
- 2 Voor een verdere uiteenzetting van de wijze waarop de electorale opkomst van het Vlaams Blok de migrantenkwestie beïnvloedde, zie Dirk Jacobs en De Decker et. al.
- 3 Desmedt, Yves, 'Over kut-Marokkaantjes, hondendrollen en Jean-Marie Le Pen', *De Morgen*, 24/04/2002.
- 4 Benno Barnard en Geert van Istendael, 'Bericht aan weldenkend links', *De Standaard*, 02/02/2008.
- 5 Interview met Jan Leyers door Walter Pauli, 'Ik ben een Christen. En Karel De Gucht ook', *De Morgen*, 27/10/2007.
- 6 BK. Interview. 'Sportsocioloog Bart Vanreusel over het succesverhaal van het veldrijden', *De Standaard*, 06/01/2006; Jean-Marie Dedecker, 'Een welgemeend suskewiet aan de rituele slachting', *De Standaard*, 14/01/2006.
- 7 LLC. 'Duizendtal fans vierden verjaardag Jommeke', *De Standaard*, 30/10/2007; Filip Salmon, 'Hoe klein Pietje een grote meneer werd', *De Standaard*, 14-15/02/2008.
- 8 Bart Eeckhout, 'Je m'accuse. Over identiteit in de spiegel van de Vlaamse kunsten: eenzijdig blank en progressief', *De Morgen*, 29-30/11/2008.
- 9 Karel Michiels, 'De leeuw draagt dreadlocks', *De Standaard*, 26/09/2003; Geert Sels, 'Liefde gaf u duizend namen', *De Standaard*, 31/10/2005; Walter Van Den Broeck, 'Langzaam of twee keer', *De Standaard*, 13/02/2009.
- 10 Al Rabita, 'Wij zijn hier en wij blijven hier!', *De Morgen*, 26/05/2000; Tariq Fraihi, 'Het failliet van de integratie-industrie', *De Morgen*, 08/05/2000.

De ondiepe gronden en de vage grenzen

- 11 Een film uit datzelfde jaar, *Matonge, un quartier africain au cœur de l'Europe* (2002) van Patoma Gboya & Pulusu Homban, geeft dit tijdsgewricht weer.
- 12 Dit is in overeenstemming met de opvatting van Foucault dat alle machtsrelaties, in de woorden van Deleuze 'microfysisch, strategisch, multipunctueel en diffuus' zijn.